

УДК 7.77.0/7.03

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.03.637>

ДАВНІ ШЛЯХИ СПОЛУЧЕННЯ ЧЕРЕЗ ПЕРЕВАЛИ СХІДНИХ БЕСКИДІВ (ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗГІДНО З АНАЛІЗОМ ТОПОГРАФІЧНИХ ДАНИХ)

Артем ГОЩІЦЬКИЙ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8680-2124>

дослідник давньої культури Карпат,
e-mail: artem.hoshchitsky@ukr.net

Artem HOSHCHITSKYI

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8680-2124>

researcher of ancient Carpathian culture,

e-mail: artem.hoshchitsky@ukr.net

OLD CONNECTIONS THROUGH EAST BESKYDY PASSES (CERTAIN ASPECTS ACCORDING TO TOPOGRAPHIC DATA ANALYSIS)

У Карпатах завжди була своя мережа шляхів, від якої залежали добробут, безпека населення, відбувався культурний обмін. Відповідно дослідження її специфіки є важливим для кращого розуміння культури цього регіону. Це становить актуальність нашого дослідження. Здебільшого при реконструкції давніх шляхів через перевали основного вододільного хребта дослідники часто «накладали» історичну ситуацію на декілька відомих, сучасних перевалів через Карпати, по яких проходять актуальні магістралі автомобільних та залізничних доріг. Метою розвідки є дослідження ролі природно-географічних чинників (особливостей рельєфу, річкової мережі, водорозділу та перевалу — пониженої ділянки у сідловині між двома вершинами на гребені вододільного хребта), які великою мірою є визначальними у вборі місцевостей, по яких проходили шляхи сполучення.

Об'єктом дослідження є давня культура Українських Карпат. Предметом дослідження — давні шляхи сполучення через перевали Східних Бескидів. Географічні межі дослідження охоплюють територію Українських Карпат, зокрема — Східні бескиди. Хронологічні межі дослідження охоплюють період від найдавніших часів до поч. ХХ століття.

При дослідженні були використані аналітичний, комплексний, міждисциплінарний методи та методики польових досліджень.

Ключові слова: Українські Карпати, Бойківщина, шляхи сполучення Українських Карпат, перевали Східних Бескидів, археологія гір.

Introduction: According to archeological sources, in the past the Carpathian Mountains were inhabited by hunters and gatherers, and later by herders and farmers. In terms of ethnogenesis this territory has some characteristics regarding its geographic location, terrain and natural specifics. *Problem statement:* Within the aforementioned territory the system of routes, on which the popular well-being, security and cultural exchange depended, had always operated. From both sides of the Carpathia's researchable part's watershed there are saddlebacks — the lowered areas on the crests, the ones that could have been the ancient passes with regards to optimal characteristics of their relief. *The purpose of the publication:* According to the analysis of topographic map of such hypothetical passes, considering the area between the Uzhok and Torun (Vyshkiv) passes, there could have been at least 20 items, which, by the way, are equally good regarding natural and geographic circumstances. In the Ukrainian Carpathian highlands the archeological items are scarce, there are a slightly bigger number of them near the Verkhovyna Basin Crest (mostly casual archeological finds and treasures). The treasures indicate the ancient tracks' origins as well as, in our opinion, the agelong place-names (the ones that are related to routes and passes). The article used the main methods of historical research — interdisciplinary, complex, analytical and field research methods. *Conclusions:* We believe that the information we can gather by researching the area's topography, with fieldwork observation and topographic map, can be considerable source base to use reconstructing ancient history. Discovering the ancient sites in places of the hypothetical roads and passes, might be perceived as the fieldwork's results.

Keywords: Ukrainian Carpathians; Boykivshchyna; ways of connecting the Ukrainian Carpathians; passes of the Eastern Beskids; archeology of mountains.

Вступ. Згідно з археологічними джерелами удавнину карпатські гори населяли мисливці, збирачі, а пізніше — скотарі та землероби. З точки зору етногенезу ця територія відзначається певними особливостями, пов'язаними, в першу чергу, з її географічним розташуванням, специфікою рельєфу та природи. Тут значно довше, ніж в інших місцях, збереглися консервативні форми традиційного укладу, давні традиції. У межах цієї території завжди була своя мережа шляхів, від якої залежали добробут, безпека населення, відбувався культурний обмін.

У низці публікацій дослідники Карпат вже висвітлювали значення шляхів на досліджуваній території — згідно з археологічними та етнологічними даними, на основі писемних (літописних, архівних) джерел, топоніміки, зіставили відомі шляхи та перевали з міграціями та переселеннями цілих народів [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7]. Проте спеціалісти з різних історичних дисциплін при реконструкції давніх шляхів через перевали основного вододільного хребта¹ часто «накладали» історичну ситуацію на декілька відомих, сучасних перевалів через Карпати, якими проходять актуальні магістралі автомобільних та залізничних доріг (на досліджуваній ділянці вододільного хребта такими «історичними перевалами» вважаються Ужоцький (852 м над р. м.), Верецький (841 м над р. м.), Скотарський (974 м над р. м.) та Вишківський (931 м н. р.)). На нашу думку така стереотипна модель є помилковою і потребує перегляду, що і зумовлює *актуальність* статті².

Метою нашої розвідки є дослідження ролі природно-географічних чинників (особливостей рельєфу, річкової мережі, водорозділу та перевалу — пониженої ділянки у сідловині між двома вершинами на гребені вододільного хребта), які великою мірою

є визначальними у виборі місцевостей, по яких проходили шляхи сполучення.

Основна частина. Загальна характеристика шляхів та перевалів на досліджуваній території

За своїм рельєфом Карпатські гори мають форму складок, часто майже паралельних хребтів. Найвища лінія на поверхні цих складок — це гребені хребтів, а нижня — річки у долинах між хребтами. Східні Карпати простягаються на сотні кілометрів з північного заходу на південний схід. Гірський ланцюг з усіх хребтів в основному повторює цей напрямок, паралельно до головного вододільного хребта, та паралельними пасмами хребтів, які прорізають річкові долини у бік передкарпатських долин річок Тиси та Дністра, з обох боків Карпат. Щоб дійти до перевалів через головний вододільний хребет, спершу необхідно здолати ділянку шляху долиною однієї з найбільших гірських рік, адже лише вони, витікаючи багатьма притоками й рукавами з головного вододілу у центрі Карпат, проходять через пасмо усіх хребтів у низовину. Ріки є й основними орієнтирами, бо, на відміну від гірських хребтів, що простягаються переважно лише на декілька кілометрів — довжина рік становить десятки кілометрів. Мабуть тому найдавнішими зі збережених топонімів є гідроніми. На досліджуваних нами теренах з південно-західного боку Українських Карпат (Закарпатська обл.) до головного вододільного хребта примикають долини річок: Уж, Латориця, Ріка. З північно-східного боку (Львівська обл., Івано-Франківська обл.) — долини річок Сян, Дністер, Стрий, Опір, Мізунка, Свіча. Прямуючи багатьма рукавами зі схилів головного хребта, притоки цих рік стікають глибокими ярами та сполучаються у більш повноводні річки. Отже, русла великих річок, підходячи до вододілу, розбиваються на багато рукавів й відповідно для шляхів, які проходять вздовж них, втрачається той пріоритет зручності, що був створений однозначністю прямування долинами. Необхідність переправ через гірські ріки теж зумовлена особливістю природних умов, відповідно до яких вони протікають. Наприклад, спершу ріка омиває правий крутий берег і шлях проходить пологим лівим берегом, а далі умови ландшафту змінюються, і лівий берег стає крутим та обривистим, а правий — пологим. Між такими перепадами в характері рельєфу берегів і є потреба влаштувати переправи убрід, або зводити

¹ Основний вододільний хребет (будь-який хребет є вододілом (водорозділом)) проходить уздовж загального напрямку Східних Карпат. На досліджуваних нами теренах усі ріки, які витікають з північно-східного його боку, впадають у Дністер, а ті, що витікають з південно-західного боку, є притоками ріки Тиси.

² Основні положення, викладені в статті, були виголошені автором під час доповіді на IV міжнародній науково-практичній конференції до 80-річчя від дня народження Михайла Рожка «Пам'ятки Тустани в контексті освоєння Карпат. Проблеми їх збереження та використання», що відбулася 6—7 червня 2019 р. у Львові.

мости та кладки. Згідно з архівними даними бачимо, що «в першій половині ХІХ ст. на ділянці державного тракту Мукачево — Нижні Ворота, річку Латорицю та її протоки доводилося проходити вбхід майже сорок разів» [8, с. 39].

У центральній водороздільній частині Карпат основні шляхи проходили — з північного заходу на південний схід та, відповідно, у зворотному напрямку. Перевал, як перешкода, — це підйом і спуск. Складність долання водорозділу через перевал залежить не лише від його висоти над рівнем моря (та відносно рівня долини), але й від крутизни схилів, різниці у перепадах висот при доланні шляху від підніжжя до гребеня хребта (аналогічно також і при спуску у долину). Після підйому на перевал на хребті спуск міг бути не одразу круто униз, а, наприклад, після подолання певної ділянки шляху на гребені хребта, а пізніше ще, наприклад, пройшовши частину гребеня відрогу. Таким чином, з різних сторін він долався не з однаковими труднощами. У давнину горяни, мабуть, керувалися не лише принципом скорочення шляху через перевал, а й вибором оптимальних, зручних ділянок. З власних спостережень зазначимо, що доволі зручними для пішохідного (мабуть і кінного) переходу є гребені хребтів та відрогів. При сходженні стрімкими схилами мандрівники могли користуватися й серпантинними дорогами. Під час мандрівки гребенем гірського хребта, аби уникнути великих перепадів висот, доцільно було огинати (траверсувати) окремі вершини, що постають на шляху.

Традиційно перевали відзначаються хрестами, які стоять у сідловині хребта. Окрім символічної функції християнського оберегу, хрести також мають суто практичне значення орієнтирів, подібно, наприклад, до морських маяків. Так, при несприятливій погоді, у темряві, коли в горах туман чи хуртовина, такий орієнтир допомагає мандрівникам не збитися з дороги. Вдавнину під час далеких подорожей, крім різноманітних наземних орієнтирів, користувалися також навігацією — за допомогою небесних світил, як у морських подорожах. Це підтверджують етнографічні дані [9, с. 69].

З власного досвіду зазначимо, що на досліджуваній території переходи через карпатські хребти можливі у будь-яку пору року та за різних погодних умов. Узимку на гребенях хребтів переважно лежить гли-

бокий сніг, що утруднює пересування, проте інколи сніг з гребенів здуває вітер, і можна йти досить зручно по промерзлому ґрунті. За умови наявності глибокого снігу шлях може бути, все ж, доступним, через змерзання снігу та ущільнення верхнього шару — насту. Небезпеку для мандрівників становить пересування по крутому схилу, коли через незначне танення снігу та утворення криги поверхня стає слизькою, а також у місцях сходження лавин. Та навіть за таких обставин на Бойківщині користувалися традиційними засобами, що полегшували пересування — снігоступами (снігоходами, «лапками») та «кішками» («раками») [8, с. 55, рис. 3].

На нашу думку, основні шляхи через досліджувану частину Карпат проходили уздовж річок Стрия, а трохи далі — Опору, у бік їхніх витоків. Перед основним вододільним хребтом русла цих річок розгалужуються багатьма притоками, які, стікаючи його схилами, займають широкий фронт — на багато кілометрів уздовж гребеня цього хребта. Саме витoki цих основних водних артерій є тим водним басейном, що з північно-східного боку займає ділянку хребта вододілу у діапазоні — від Ужоцького до Торунського перевалів. Аналогічно, з південно-західного боку гребеня гірські потоки стікають у великі річкові артерії Закарпаття, такі як Уж, Латориця, Ріка (права доплив р. Тиси), по яких, відповідно, могли йти продовження шляхів з перевалів. З обох боків водорозділу є понижені ділянки на гребенях — сідловини, які могли бути давніми перевалами, з огляду на оптимальні (відносно прохідності) характеристики їхнього рельєфу. Згідно з аналізом топографічної карти таких гіпотетичних перевалів на розглядуваній ділянці між сучасними Ужоцьким та Торунським (Вишківським) перевалами могло бути щонайменше 20 одиниць (про це йтиметься далі у тексті), які, власне, у відношенні природно-географічних умов нічим не поступаються одні перед іншими.

У бік перевалів через Карпатський вододільний хребет шлях міг проходити також долиною р. Стрий до її верхів'їв, відкля з сучасного Ужоцького перевалу дорога спускалася руслом р. Уж на Закарпаття, та у долину р. Сян. Прямуючи далі долиною р. Стрий, шлях виходив до сучасних Верецького та Середньо-Верецького (839 м над р. м.), перевалів. Уздовж русла р. Опір шлях виходив на сучасний Бескидський (Скотарський) перевал. При переході, біля

с. Славсько³, у долину р. Славська (права притока р. Опір), а далі вздовж русла потоку Ялинкуватий, шлях виходив до перевалу на Закарпаття (між селами Ялинкувате (Сколівський район) та Новоселиця (Міжгірський район)). Хочемо зазначити, що від цього перевалу, без значних перепадів висот, можна дійти до Вишківського (Торунського) перевалу. Автору статті доводилось долати цей шлях, спершу вийшовши на хребет Чорна Ріпа, а далі основним вододільним хребтом, у східному напрямку у бік Горган, до Вишківського прєвалу.

Згідно з етнографічними даними, шлях проходив, зокрема, й по гребені основного вододільного хребта. Як згадував відомий дослідник Бойківщини Михайло Зубрицький, по цій дорозі часто переганяли закуплені на Гуцульщині отари овець: «По хребтах Вододільно-Верховинських Карпат і Вододільних Горганів, як і Чорногорського Масиву, теж проходила пішо-кінна стежка. Нею переважно користувалися пастухи північно-західної частини Бойківщини і Лемківсько-Бойківського пограниччя» [10, с. 26—34].

На основі архівних даних та картографії етнолог Михайло Глушко уточнив та конкретизував, скільки та які саме шляхи проходили через перевали у ХІХ — на поч. ХХ століття: «Через Верховинський вододільний хребет між Ужоцьким і Вишківським (Торунським) перевалами пролягало щонайменше 15 іздових доріг (разом із трьома державними трактами), які з'єднували південну і північну частини Бойківщини. Через перевали Вододільного хребта Карпат проходило багато невпорядкованих польових доріг, які сполучали села галицької і закарпатської частин Бойківщини, зокрема Семичів (Долинський район) із Завійкою і Прислупом (Міжгірський район), Ялинкувате (Сколівський район) із Новоселицею (Міжгірський район), Хащованю (Сколівський район) із Верхнім і Нижнім Студеним та Лісковцем (Міжгірський район), Опорець (Сколівський район) із Скотарським (Воловецький район), Верхнячку (Сколівський район) із Лазами (Воловецький район), Жупаню (Сколівський район) із Лазами і Верб'яжом (Воловецький район), Івашківці (Тур-

ківський район) із Латіркою (Воловецький район), Кривку (Турківський район) із Біласовицею і Латіркою (Воловецький район)» [8, с. 28]. На думку М. Глушка, державні дороги проходили традиційними стародавніми маршрутами, тобто вздовж основних водних артерій і через найбільш зручні гірські перевали Вододільних Карпат» [8, с. 22].

Огляд археологічних та топонімічних джерел неподалік перевалів Верховинського Вододільного хребта Східних Карпатах та його околиць
Досліджувана нами територія охоплює такі частини Карпат: Сколівські Бескиди, Верхньо-дністерські Бескиди, Стрийсько-Сянську Верховину, Полонину Руну (Рівну), Пасмо гірське Пікуя. Ці землі обмежуються: на північному заході — хребтом Букове Бердо на території Польщі; на південному сході — Горганями; з південно-західного боку — Полонинським хребтом з найвищими вершинами — Полонина Руна (1479 м над р. м.), та хребтом Полонина Боржава; з північно-східного боку — Сянським хребтом та хребтами: Довжки, Полонина Бердо та Чорна Ріпа у Сколівських Бескидах.

Незважаючи на те, що наше дослідження охоплює терени водорозділу та прилеглої місцевості, найбільш виразні у рельєфі лише два високі гірські хребти — гірське пасмо Пікуя, що становить ділянку (фрагмент) основного карпатського вододілу, та хребет Чорної Ріпи, де на основному карпатському водорозділі знаходиться лише одна з вершин хребта — г. Чорна Ріпа (1285 м над р. м.). Перевали знаходяться у сідловинах між двома вершинами, а у нашому випадку — в основному між такими хребтами, які належать до основного водорозділу. Проте є один відмінний тип перевалів, що знаходяться посередині гірських гребенів, яскраво виражених у рельєфі хребтів. Одним з таких перевалів є перевал Руська Путь (1217 м над р. м.) на гірському пасмі Пікуя (ще один такий перевал «Прислуп», про що йтиметься у тексті, — на хребті Полонина Боржава). Такі перевали на давніх шляхах обиралися за потреби переходу на інший бік, посеред хребта, не обходячи його, що вартувало б більше часу та зусиль. Стрімкі схили хребта з обох боків від перевалу Руська Путь не дають підстав вважати, що він мав велике магістральне значення. Тільки за умови наявності серпантинних доріг цей перевал міг бути достатньо зручним для долання вододілу.

³ При описі проходження шляхів ми користуємося сучасними назвами населених пунктів, зокрема як орієнтирів при зіставленні з іншими умовними позначеннями на топографічній карті.

Згідно з українськими дослідженнями на високогірній частині Карпат археологічні пам'ятки практично не відомі⁴. Дослідження археології гір перспек-

⁴ З глобальним потеплінням клімату внаслідок танення льодовиків на високогір'ях проходять численні археологічні відкриття. Через низькотемпературну консервацію у льодовику серед артефактів трапляються речі органічного походження, наприклад, вироби з текстилю, дерева та шкіри, а також і муміфіковані людські рештки. В Європі такі пам'ятки знайдені в Альпах та горах Скандинавії [11, р. 178—188]. Найбільш відомим є відкриття муміфікованого тіла людини, яку дослідники назвали Етці, на перевалі у Тірольських Альпах (приблизно 3000 м над р. м.), майже на кордоні Австрії та Італії. Збереження пам'ятки було можливим, зокрема, й через те, що тіло опинилося у природній ніші серед великого каміння та не сповзало разом з льодовиком униз. Висока цінність пам'ятки, її унікальність полягає, зокрема, у її комплексності — ми маємо змогу побачити цю «людину» максимально цілісно представлену, тому що разом із її тілом збереглися одяг, взуття, зброя та інвентар періоду енеоліту [12, р. 3—22]. У подібних місцях танення льодовиків на високогір'ї вчені найбільше знаходять артефактів, пов'язаних з полюванням на оленів, які відповідно датують від залізного віку до середньовіччя. У першу чергу — це мисливська зброя, представлена залізними наконечниками лучних стріл, дротиків та списів, а також цілі та фрагментовані екземпляри цієї зброї із наконечниками та дротиками. Також численними є дерев'яні пристосування для огорож та відлякування тварин при загінному полюванні. Цікавими архітектурними спорудами представлені мисливські «скрадки» з «дикого» каменю (принягдно зазначимо, що подібні споруди зустрічаються на Карпатських хребтах Чорногори, Свидовця, Горганів, але в основному це військові об'єкти («вогневі гнізда») часів Першої світової війни). На відміну від археологічних комплексів, які включають рідкісні артефакти з органічних матеріалів, що походять з соляних шахт, озокеритів та торфовищ, льодовикова археологія є більше перспективною. Імовірність відкриття пам'яток у місцях танення льодовиків залежить лише від пошуків на великих площах високогір'я і не пов'язана з розробкою корисних копалин та виробничою діяльністю на торфовищах та у шахтах. Тому дослідники покладають великі надії саме на цей напрямок археології, що у найближчому майбутньому може дати відкриття й першої муміфікованої людини кам'яного віку.

В Українських Карпатах немає льодовиків, проте на північних схилах найвищих вершин-двотисячників Чорногори, Свидовця та Горган цілорічно лежить сніг, отже у цих місцях можлива низькотемпературна консервація артефактів, що мають органічне походження. Вони могли бути природними «холодильниками» для продуктів харчування, відповідно, припускаємо, що у таких місцях можливі також цікаві знахідки, принаймні декількасо-

тивні з огляду протилежної ситуації на території Румунії, Польщі та Словаччини, де давні поселення відомі, зокрема і на високогір'ї [14, с. 4—75].

Околиці Верховинського Вододільного хребта Східних Карпат, порівняно з іншими теренами Українських Карпат, у археологічному відношенні відрізняються дещо більшою насиченістю пам'яток, хоча й переважно випадковими знахідками та скарбами.

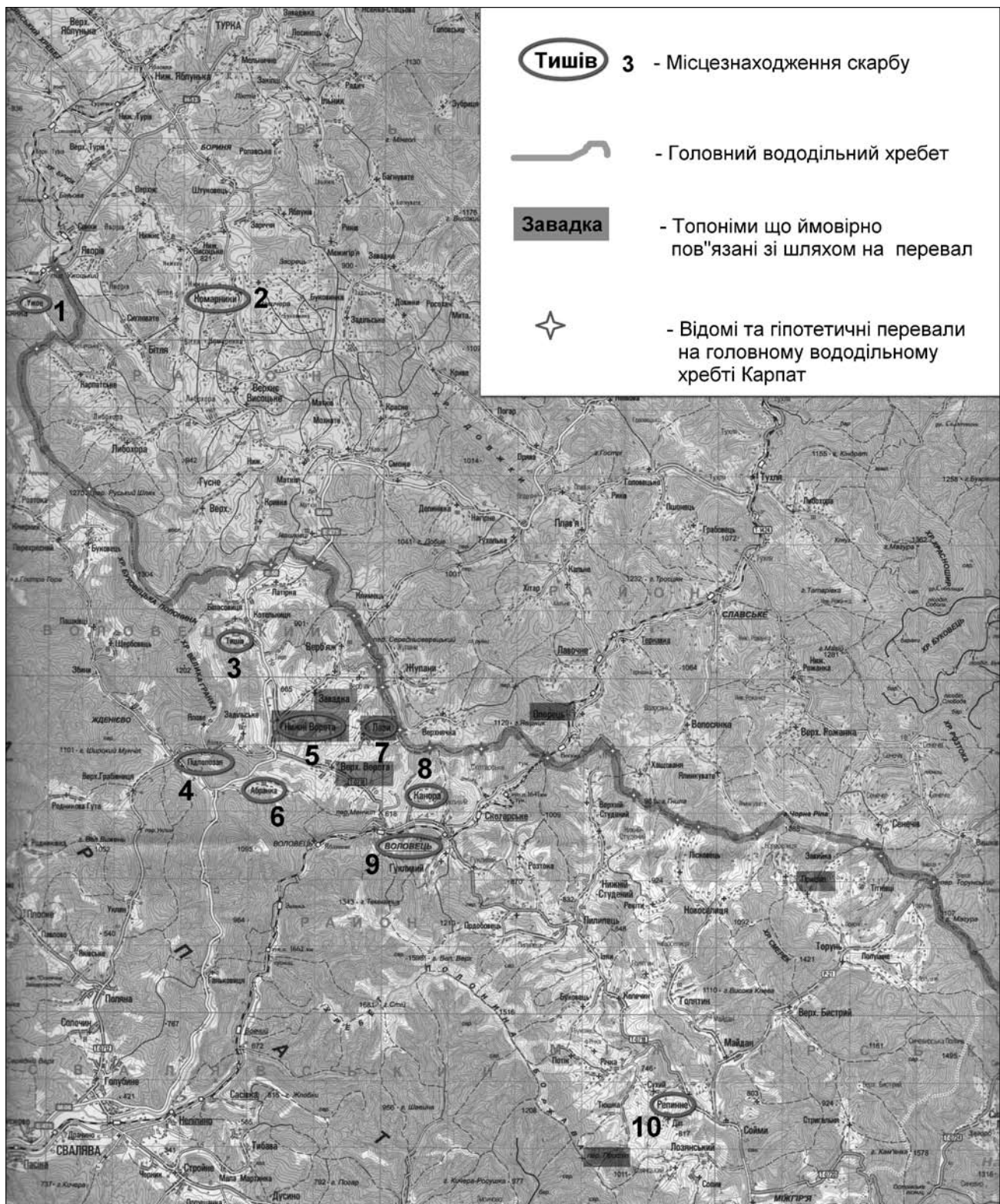
У різні епохи між давніми культурами карпатський вододіл міг виступати границею між ареалами давніх культур, або ж носії однієї культури могли проживати з обох боків гірського хребта. Отже, тут, на таких ділянках, доцільні проведення розвідок з метою виявлення давніх пам'яток. На нашу думку, вони можливі, в основному, на розмитих, роз'їжджених дорогах [15, с. 390—396], як на великих розкритих ділянках ґрунту. На низовині такі обстеження здійснюють, здебільшого, на орних полях, яких на високогір'ї немає⁵.

Оборонні споруди, як і шляхи, що ними контролюються, «включені» у топографічну ситуацію місцевості, природні умови якої можуть бути визначальними для військової тактики та стратегії. У го-

трічної давності, що включатимуть й артефакти з органічних матеріалів.

У Карпатах на високогір'ї, вважаємо, теж були мисливці, в основному, мабуть, на оленів. Олені могли сезонно мігрувати взимку через головний вододіл з холодних північних на тепліші південні схили Закарпаття, а влітку повертатися назад. Крім того, субальпійські та альпійські високогірні луки тундрового висотного кліматичного поясу з характерними для цього суворого клімату травами та мохами могли становити кормову базу для оленів та інших тварин. Підставою для такого припущення може бути, наприклад, «залізна стрілка вчасно історичної доби», що знайдена біля с. Лихохора Турківського р-ну Львівської обл. [13, с. 22].

⁵ Відомим археологом палеолітознавцем О.П. Чернишем були виявлені найраніші пам'ятки у досліджуваній нами частині Карпат. У 1989—1990 рр. в селі Східниця Сколівського району на лівому березі р. Східниця (притока р. Стрий) знайдені пам'ятки ранньоашельського часу, що складаються з рубилоподібних знарядь, масивних відщепів та уламків пластин. На думку дослідника, «значені матеріали дають підставу вважати, що заселення цього регіону пересувались на схід Європи, освоюючи нові райони, використавши, мабуть, Ужоцький і Верещський (Ворітський) перевали, які є найближчими до верхів'їв рік Дністра і Стрия та беруть тут свій початок» [16, с. 12—13].

Іл. 1.1 — Село Ужок Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл. На території села знайдено бронзовий меч ранньозалізного віку [19, с. 178]. 2 — Село Комарники Турківського р-ну Львівської обл. «12 бронзових мечів у формі листа, ручка гарно вироблена та прикрашена симетричний рисунком, 1200—1000 р. до н. е.» [19, с. 39—40]. 3 — Село Тишів Воловецького р-ну Закарпатської обл. У 1888 р. на території села було знайдено бронзовий чекано-молот епохи пізньої бронзи. В околицях села в 1912 р. знайдено великий бронзовий скарб, який датується пізньою бронзою. В 1976 р. праворуч від схрещення доріг Тишів-Медвіж'є відкрито поселення ранньозалізного віку [20, с. 184]. 4 — Село Підполоззя Воловецького р-ну Закарпатської обл. В околицях села у 1860 р. виявлено великий бронзовий скарб доби пізньої бронзи.

рах своя, відмінна від низовини, специфіка ведення війни, вона пов'язана зі складнішими умовами рельєфу, та, відповідно, обмеженням простору для масштабних військових дій. За таких обставин «перекриття» гірських доріг здійснювалося системою оборонних об'єктів. Інформаційна комунікація між цими укріпленнями могла відбуватися за допомогою сигнального оповіщення: звукового та візуального (димом та вогнем).

Огляд топографічної ситуації в контексті давніх шляхів дає змогу краще зрозуміти стратегічну роль укріплень, що входили в систему контролю великої гірської території. Від найдавніших часів у Передкарпатті, та й у горах, важливою економічною галузю було солеваріння, торгівля й експортування солі. Це тривало до XVIII століття — до початку «промислової революції», коли тут розпочалося масове освоєння також інших природних ресурсів, таких як нафта, залізна руда, деревина. Отже, соляний промисел багато століть приносив чималі доходи власникам соляних джерел і виробництв з виварювання ропи [17, с. 41—42; 18, с. 43—44]. Зокрема для їхнього контролю та захисту могла бути необхідною система оборонних об'єктів.

Як відомо, індикаторами давніх шляхів часто є знахідки скарбів, за якими дослідники реконструюють проходження доріг у тих чи інших природних умовах. Умови гірського рельєфу основного вододільного хребта такі, що часто ці дороги були універсальними та проходили одними і тими ж маршрутами, зокрема і через ті ж самі перевали у різні історичні періоди. Як ми побачили при картографуванні знахідок скарбів (іл. 1), неподалік основного вододільного хребта найбільша насиченість археологічними

пам'ятками спостерігається у верхів'ях річок Латориця та Віча (ліва притока Латориці). В основному — це знахідки періоду пізньої бронзи та раннього заліза. Дані пам'ятки розташовані уздовж хребта з південно-західного його боку таким чином, що за умови його переходу одним зі шляхів можна потрапити у долину р. Стрий, напрямок якої саме у цьому місці майже паралельний до водороздільного гребеня. Лише у випадку пам'яток, виявлених біля м. Воловець (іл. 1/12) та с. Канора (іл. 1/11) (Воловецький район), з певною долею ймовірності можемо вважати, що знайдені там скарби «відзначають» шляхи у долину р. Опір (наприклад, через Скотарський перевал). Скарб пізньої бронзи біля с. Підполоззя (іл. 1/7) (Воловецький район) може бути індикатором шляху як у бік верхів'їв р. Стрий, так і дороги уздовж русла р. Жденівки (права притока р. Латориці) та далі через потік Гусний (ліва притока р. Уж), яка неподалік Ужоцького перевалу впадає у р. Уж (неподалік с. Ужок (Велико-Березнянський район), було знайдено бронзовий меч ранньозалізного віку (іл. 1/1)). Отже, другий шлях міг у давнину бути «перемичкою», що сполучала дві магістральні дороги через сучасні — Ужоцький та Верещський (Ворітський) перевали. Пам'ятка, знайдена біля с. Ужок, може вказувати на наявність давнього шляху через сучасний Ужоцький перевал, який міг бути вузловою точкою доріг вздовж річок: Ужа, Сяну та Стрия. Біля села Репинне (Міжгірський район) також було знайдено бронзовий кельт (іл. 1/10). Хоча ця пам'ятка не відноситься до категорії скарбів, проте у давнину бронзова сокира була досить вартісною й навряд чи могла бути просто випадково загубленою. Тому припускаємо, що така статусна річ теж могла бути захо-

З лівого боку дороги Підполоззя — Нижні Ворота в урочищі Кічера виявлено поховання угорського дружинника кінця IX — поч. X ст. [20, с. 183]. 5 — Сміт Нижні Ворота Воловецького р-ну Закарпатської обл. В околицях села в 1878 р. знайдено два бронзові скарби, у першому — 5 браслетів, у другому — 5 предметів. Речі датуються епохою пізньої бронзи. З території селища походять зокрема монети епохи імператора Нерона [20, с. 183]. 6 — Село Абранка Воловецького р-ну Закарпатської обл. В околицях села розташована курганна група. У 1890 р. під час будівництва дороги Підполоззя — Абранка було знайдено бронзовий скарб [20, с. 183]. 7 — Село Лази Воловецького р-ну Закарпатської обл. В 1884 р. на схилі Медвежої гори виявлено бронзовий скарб, у якому нараховувалось біля 200 предметів. В околицях села у 1886 р. виявлено бронзовий скарб із 38-ми предметів, що датується періодом пізня бронза — залізо [20, с. 183]. 8 — Село Канора Воловецького р-ну Закарпатської обл. Знайдено скарб бронзових виробів кінця II тис. до н. е. [21, с. 149]. 9 — Місто Воловець Воловецького р-ну Закарпатської обл. В урочищі під Килищем в 1930 р. під час добування глини знайдено скарб бронзових і золотих речей. На відстані 1,5 км знайдено другий скарб — посудину із шістьма золотими кільцями. Скарби датуються пізньою бронзою. В околицях селища в 1933 р. знайдено бронзовий скарб із 15 предметів і золотий скарб із 32-х золотих намистин і браслетів. Скарб датується епохою пізньої бронзи [20, с. 183]. 10 — Село Репинне Міжгірського р-ну Закарпатської обл. В урочищі «Жилісковець» знайдено бронзовий одноушковий кельт, з асиметричною втулкою [22, с. 183]

ваною й, відповідно, теж мати відношення до шляху, особливо враховуючи, що звідси виходять дороги на перевали: с. Торунь (Міжгірський район) — с. Вишків (Долинський район), с. Новоселиця (Міжгірський район) — с. Ялинкувате (Сколівський район), с. Верхній Студений (Міжгірський район) — с. Хашована (Сколівський район).

Варто зазначити, що неподалік від основного вододільного хребта є декілька населених пунктів, назви яких, ймовірно, мають відношення до шляхів та перевалів, наприклад: Верхні та Нижні Ворота, Лазки (Воловецький район) — (у бойківському говорі *лаз*, *лазки* вживається, зокрема, у значенні: ділянки землі між потоками або на верхах гір; лісова галявина, прогалина) [23, с. 402], Завадка (Воловецький район) — (у значенні «завада», «перешкода») [24, с. 106]. Назва останнього села у верхів'ї р. Опір — Опоpecь (Сколівський район), можливо означала те, що шлях, проходячи долиною ріки, «впирається» у перешкоду — вододільний хребет, який «чинить опір» при доланні Бескидського (Скотарського) перевалу. Звідси, ймовірно, походить і назва ріки «Опір». Поширеним у цьому районі є також топонім «Присліп», що у карпатських говірках означає перевал. Згідно з топографічною картою досліджуваної території, топоніми «прислуп», «присліп» зустрічаються завжди поблизу перевалів, біля витоків найбільших річок та поблизу головного вододільного хребта⁶. Наприклад, село Присліп (Турківський район), що розташовується приблизно на один кілометр у західному напрямку від міста Турка, знаходиться неподалік від витоків р. Дністер. У цій місцевості міг бути перевал на шляху як з долини р. Стрий у бік русла Дністра, так і на шлях вздовж р. Сян. Це одне село Присліп Міжгірського району розташоване біля головного вододільного хребта, неподалік від перевалів с. Новоселиця — с. Ялинкувате, та Торунського перевалу. Через нього міг бути

перехід з магістрального шляху р. Ріка — р. Свіча у долину р. Опір. Посеред досить високого хребта Полонина Боржава, що знаходиться неподалік, також є перевал Присліп, через який проходить шлях зі с. Тюшка (Міжгірський район) у с. Лисичово (Іршавський район).

Висновки. З обох боків водорозділу досліджуваної частини Карпат є понижені ділянки на гребенях — сідловини, які могли бути давніми перевалами, з огляду на оптимальні (відносно прохідності) характеристики їхнього рельєфу. Складність додання водорозділу через перевал залежала не лише від його висоти над рівнем моря, але й від крутизни схилів, різниці у перепадах висот при доланні шляху від підніжжя до гребеня хребта. Згідно з аналізом топографічної карти таких гіпотетичних перевалів на розглядуваній ділянці між сучасними Ужозьким та Торунським (Вишківським) перевалами, могло бути щонайменше 20 одиниць, які, власне у відношенні природно-географічних умов нічим не поступаються одні перед іншими. На нашу думку, переходи через карпатські хребти можливі у будь-яку пору року та за різних погодних умов. Згідно з етнографічними даними, шлях проходив і по гребені основного вододільного хребта (зокрема відомо, що по ньому переганяли худобу).

На високогірній частині Українських Карпат археологічні пам'ятки доволі нечисленні, де що більша їх насиченість спостерігається неподалік від Верховинського Вододільного хребта (здебільшого це випадкові знахідки і скарби). Скарби виступають індикаторами проходження давніх шляхів, так само, як і, на нашу думку, давні топоніми населених пунктів (назви яких мають відношення до шляхів та перевалів).

З огляду на протилежну ситуацію в інших частинах Карпат (Польща, Словаччина, Румунія), де археологічних пам'яток на високогір'ї виявлено значно більше, саме дослідження на місці ймовірного проходження давніх шляхів є надзвичайно перспективними для виявлення старожитностей.

Таким чином вважаємо, що інформація, яку можна почерпнути, вивчаючи топографію місцевості при безпосередніх обстеженнях та за топографічною картою, може бути вагомою джерельною базою, тому її доцільно використовувати у реконструкції давньої історії. Результатами польових досліджень у місцях, окреслених нами, гіпотетичних шляхів та перевалів, можуть бути відкриття давніх пам'яток.

⁶ На думку мовознавця М.Л. Худаша, топонім Присліп утворений від ороніма Присліп, від ап. присліп у бойківському говорі «місце, в якому гори стикаються, творячи горб, що ділить долину на дві частини. У такому місці, щоб перейти з долини на долину, треба перейти саме присліп. До воза замість однієї пари коней припрягали тоді дві». У гуцульському говорі присліп: 1) поле, поляна між лісом; 2) рідк. перевал, сідловина; 3) власна назва гори. У лемківському говорі присліп — «перевал, місце на гірському хребті» [25, с. 211—212].

1. Устиянович К. Путь на Бескид: «Святославіє» і традиція о Святославі 1015 р. *Подорожі в Українські Карпати: Збірник*. Упоряд. і вступна стаття М.А. Вальо. Львів: Каменяр, 1993. С. 199—219.
2. Кобільник В. «Руська путь». *Літопис Бойківщини: записки присвячені дослідям історії, культури і побуту бойківського племені*. Самбір, 1933. Ч. 2. Рік III. С. 39—48.
3. Калинович Н., Ситник О. Історія заселення українських Карпат. *Праці Наукового товариства ім. Шевченка*. Львів, 2003. Т. XII: Екологічний збірник. Екологічні проблеми Карпатського регіону. С. 44—53.
4. Томенчук Б. Давні транскарпатські шляхи на Гуцульщині. *Старожитності Гуцульщини: джерела з етнічної історії населення українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури: у 2-ох томах*. Івано-Франківськ, 2011. Том 2. Городища, замки, осередки солевидобутку, давні транскарпатські шляхи. С. 250—255.
5. Гошко Ю.Г. *Населення українських Карпат XV—XVIII ст. Заселення. Міграції. Побут*. Київ: Наукова думка, 1976. 205 с.: іл. та карт.
6. Гошко Ю.Г. *Промисли і торгівля в українських Карпатах XV—XIX ст.* Київ: Наукова думка, 1991. 256 с.
7. *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат*. Львів: Інститут народознавства НАНУ, 1999. Т. 1. Археологія та антропологія. 608 с.
8. Глушко М.С. *Шляхи сполучення і транспортні засоби в українських Карпатах другої половини XIX — поч. XX ст.* Київ: Наукова думка, 1993. 223 с.
9. Туголуков В. *Идущие поперек хребтов*. Красноярск, 1980. 184 с.
10. Зубрицький М. Годівля, купно і продаж овець у Мшанци Старосамбірського повіту. *Матеріали до українськоруської етнології*. Львів, 1905. Т. 6. С. 26—34.
11. Callanan M. Central Norwegian Snow Patch Archaeology: Patterns past and present. *Arctic*: 2012, 65(5). P. 178—188.
12. Bagolini B., Dalri L., Lippert A., Nothdurfter H. Der Mann im Eis: Die Fundbergung 1992 am Tisenjoch, Gem. Schnals, Südtirol. *Der Mann im Eis. Neue Funde und Ergebnisse* / K. Spindler et al. (ed.). Vienna; New York, 1995. pp. 3—22.
13. Кобільник В. З археології Бойківщини. III виказ пам'яток. *Літопис Бойківщини: записки присвячені дослідям історії, культури і побуту бойківського племені*. Самбір, 1934. Ч. 3. Рік IV. С. 20—22.
14. Žaki A. Archeologia gòr i problemy archeologii karpackiej. *Acta archaeologica Carpathica*. 1962. Tom IV. Fasc. 1—2. S. 4—75.
15. Жидик Ю. Нові артефакти давньої історії Карпат із с. Лавочне, Сколівського району. *Археологічні дослідження Львівського університету*. Львів, 2002. Вип. 5. С. 390—396.
16. Черниш О.П. До питання про час і шляхи найдавнішого заселення Східних Карпат людиною давнього кам'яного віку. *Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 1992. Вип. 2. С. 12—13.
17. Кочкін І. Етноархеологічне обстеження соляних джерел Галицької Гуцульщини. *Пам'ятки Тустані в контексті освоєння українських Карпат у доісторичну добу та у середньовіччі. Міжнародна наукова конференція. Тези*. Львів; Тустань, 2011. С. 41—42.
18. Петрик В., Петрик А. Соляна промисловість на Передкарпатті. *Пам'ятки Тустані в контексті освоєння українських Карпат у доісторичну добу та у середньовіччі. Міжнародна наукова конференція. Тези*. Львів; Тустань, 2011. С. 43—44.
19. Кобільник В. З археології Бойківщини. *Літопис Бойківщини: записки присвячені дослідям історії, культури і побуту бойківського племені*. Самбір, 1931. Ч. 1. Рік I. С. 39—40.
20. *Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська обл.* Упор. І.С. Винокур, А.Ф. Гуцал, С.І. Пеняк, Б.О. Тимошук, В.І. Якубовський. Київ: Наукова думка, 1984. 222 с.
21. Балагурі Е.А., Пеняк С.І. *Закарпаття — земля слов'янська. З історії слов'янських племен Закарпаття VI—XIII ст.* Ужгород, 1976. 158 с.
22. Кобаль Й. Нові знахідки стародавніх бронзових предметів на Закарпатті. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 2007. Вип. 11. С. 337—343.
23. Онишкевич М.Й. *Словник бойківських говірок*. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. 1 (А—Н). 496 с.
24. Худаш М.Л., Демчук М.О. *Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімі утворення)*. Київ: Наукова думка, 1991. 451 с.
25. Худаш М. *Українські карпатські і прикарпатські назви населених пунктів (відапелятивні утворення)*. Львів: Інститут Народознавства НАН України, 2006. 451 с.

REFERENCES

- Ustyianovych, K. (1993). The road to Beskid: «Svyatoslavia» and the tradition of Svyatoslav 1015. In *Travel to the Ukrainian Carpathians* (Pp. 199—219). Lviv: Kameniar [in Ukrainian].
- Kobil'nyk, V. (1933). «Rus'ka put'». In *Litopys Bojkivschyny: zapysky prysviacheni doslidam istorii, kul'tury I pobutu bojkivs'koho plemeni* (Vol. II, part III, pp. 39—48) [in Ukrainian].
- Kalynovych, N., & Sytnyk, O. (2003). The history of popular of the Ukrainian Carpathians. In *ZNTSH* (Vol. XII, pp. 44—53) [in Ukrainian].
- Томенчук, Б. (2011). Ancient Transcarpathian Ways in the Hutsul Region. In *Hutsulian Ancientries: The Sources from the Ethnic History of the Ukrainian Carpathian populace*. Catalogue of Historical and Cultural Items: in 2 volumes (Vol. II, pp. 250—255). Ivano-Frankiv'sk [in Ukrainian].

- Hoshko, Yu.H. (1976). *Population of the Ukrainian Carpathians of the XV—XVIII centuries. Settlement. Migration. Everyday life*. Kyiv: Naukova dymka [in Ukrainian].
- Hoshko, Yu.H. (1991). *Craft and trade in the Ukrainian Carpathians of the 15th—19th centuries*. Kyiv: Naukova dymka [in Ukrainian].
- Ethnogenesis and ethnic history of the Ukrainian Carpathians*. (1999). (Vol. 1, pp. 1—608). Lviv: In-tut narodoznavstva NANU [in Ukrainian].
- Hlushko, M.S. (1993). *The Lines of Communication and the Means of Transport in the Ukrainian Carpathians in the 2nd half of the XIX — the beginning of the XXth c.* Kyiv: Naukova dymka [in Ukrainian].
- Tuholukov, V. (1980). *Those Who Walk Across the Ranges*. Krasnoiarsk [in Russian].
- Zubryts'kyj, M. (1905). Feeding, buying and selling sheep in Mshantsy of the Old Sambir County In *Materiialy do ukrains'ko-rus'koi etnolohii* (Vol. VI, pp. 26—34) [in Ukrainian].
- Callanan, M. (2012). Central Norwegian Snow Patch Archaeology: Patterns past and present. In *Arctic* (65(5), pp. 178—188) [in English].
- Bagolini, B., Dalri, L., Lippert, A. and Nothdurfter, H. (1995). Der Mann im Eis: Die Fundbergung 1992 am Tisenjoch, Gem. Schnals, Südtirol. In: *Der Mann im Eis. Neue Funde und Ergebnisse* (pp. 3—22). Vienna; New York: Springer [in Norway].
- Kobil'nyk, V. (1934). From the archeology of Boykivschyna. III list of artefacts. In *Litopys Bojkivschyny: zapy-sky prysviacheni doslidam istorii, kul'tury i pobutu bojkivs'koho plemeni* (Vol. III, part IV, pp. 20—22) [in Ukrainian].
- Zhaki A. (1962). Mountain archeology and problems of Carpathian archeology. In *Acta archaeologica Carpatica* (Vol. IV, part I—II, pp. 4—75) [in Polish].
- Zhydyk, Yu. (2002). New artifacts of ancient Carpathian history from the village of Lavochna, Skole district. In *Archaeological research at Lviv University* (Vol. V, pp. 390—396) [in Ukrainian].
- Chernysh, O.P. (1992). To the Issue of Time and Routes of the East Carpathians' Oldest Colonization by the Stone-Age People. In *New materials on the archeology of Carpathian and Volhyni* (Vol. II, pp. 12—13) [in Ukrainian].
- Kochkin, I. (2011). Ethno-archaeological survey of the salt sources of Halych Hutsul region. In *Tustan Memorial Sites in Context of the Colonization of the Ukrainian Carpathians in the Pre-Historic Age and the Middle Ages. International scientific conference. Theses* (Pp. 41—42). L'viv; Tustan' [in Ukrainian].
- Petryk, V., & Petryk, A. (2011). Salt industry in the Pre-Carpathian region. In *Tustan Memorial Sites in Context of the Colonization of the Ukrainian Carpathians in the Pre-Historic Age and the Middle Ages. International scientific conference. Theses*. (Pp. 43—44). L'viv; Tustan' [in Ukrainian].
- Kobil'nyk, V. (1931). From the archeology of Boykivschyna. In *Litopys Bojkivschyny: zapy-sky prysviacheni doslidam istorii, kul'tury i pobutu bojkivs'koho plemeni* (Vol. I, part I, pp. 39—40) [in Ukrainian].
- Vynokur, I.S., Hutsal, A.F., Peniak, S.I., Tymoschuk, B.O., & Yakubovs'kyj, V.I. (Eds.). (1984). Kyiv: Naukova dymka [in Ukrainian].
- Balahuri, E.A., & Peniak, S.I. (1976). *Transcarpathia — Slavic land*. Uzhhorod [in Ukrainian].
- Kobal', J. (2007). New finds of ancient bronze objects in Transcarpathia. In *Materials and studies on archeology of Sub-Carpathian and Volhynian area* (Vol. 11) [in Ukrainian].
- Onyshkevych, M.J. (1984). *Glossary of Boyko's dialects* (Vol. 1, A—H). Kyiv: Naukova dymka [in Ukrainian].
- Khudash, M.L., & Demchuk, M.O. (1991). *The Origins of the Ukrainian Carpathian and Precarpathian localities names*. Kyiv: Naukova dymka [in Ukrainian].
- Khudash, M. (2006). *Ukrainian Carpathian and Precarpathian localities names*. Lviv: In-tut narodoznavstva NANU [in Ukrainian].